

Željko MILETIĆ
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
23000 Zadar

UDK: 904(497.5 Benkovac)

”652”:625.7

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Primljeno: 14. kolovoza 2004.
Received:

O RIMSKIM CESTAMA NA ASERIJATSKOM PODRUČJU

Apstrakt

Asseria, municipij od sredine 1. st., prosperitet zahvaljuje smještaju na raskrižju važnih prometnih pravaca i značajnom udjelu kvalitetne obradive zemlje u ukupnoj površini njezinog teritorija. Opisane su ceste: Iader – Asseria – Burnum, Asseria - Scardona, Asseria – Sidrona i Asseria – Ansium (?). Spoznaje o cestama, teritorijalnoj podjeli i gospodarskim objektima unaprijeđene su sustavnim arheološkim istraživanjima Aserije.

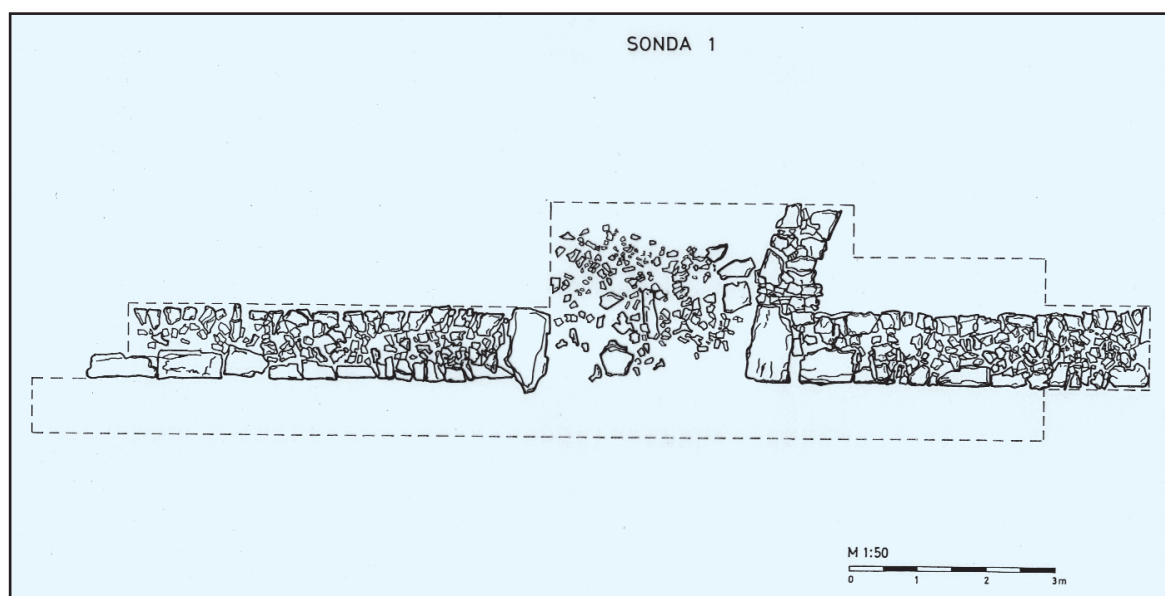
Abramićev i Colnagov prikaz na dvadesetak stupaca o cestama, dio većeg rada o stanju istraživanja arheologije u sjevernoj Dalmaciji, još je uvijek temeljan rad za temu o kojoj će ovdje biti riječi.¹ Kasnije je ta slika dopunjavana novim detaljima, a najvažnije spoznaje proistječu iz sustavnih arheoloških istraživanja Aserije pod vodstvom akademika N. Cambija i dr. I. Fadića,² tijekom kojih sam s kolegama Maršićem i Glavičićem reambulirao prostor Benkovca, Perušića, Lisičića, Podgrađa i Bukovića. Raspored i gustoća rimskih

¹ M. ABRAMIĆ – A. COLNAGO, 1909, col. 13-36.

² Pregled recentnih istraživanja kod I. FADIĆ, 2003. Tkd. I. FADIĆ, 2004, 61 -67.

nalaza, uključujući nekoliko novootkrivenih vila omogućili su rekonstrukciju granica, veličine, rasporeda naselja i gromatičke podjele aserijatskog teritorija.³

U liburnskom dijelu rimske provincije Dalmacije razgraničenje zajednica počelo je najkasnije osnutkom kolonije Jader, a intenzivirano je, sudeći prema brojnim terminacijskim natpisima, u doba legata Publija Kornelija Dolabele.⁴ Kasniji namjesnici nastavili su taj posao⁵ radi ponavljanja starijih odluka, obnove graničnih stupića (*cippi*), restauracije natpisa na živoj stijeni, podizanja graničnih zidova, ali i zbog postavljanja novih i pomicanja granica. Revizija aserijatskih granica potvrđena je na međašima postavljenim prema Sidrinima i Alverićanima u vrijeme dok su legati Dalmacije bili Aulo Ducenije Gemin,⁶ odnosno Marko Pompej Silvan.⁷

Sl. 1. Arheološka sonda postavljena uz rub ceste *Iader* – *Asseria* kod sela Bukovića. U ogradi ceste je prolaz sa popločanim putem uz kojeg počinje zidana međa (*limes*) posjeda.

Fig. 1. Archaeological probe at the edge of the road *Iader* - *Asseria* near the village of Buković. Within the fence of the road there has been a paved passage with the constructed border (*limes*) of an estate.

³ N. CAMBI, 1993, 47 i d. Ž. MILETIĆ, 2003, 409 i d.

⁴ J. J. WILKES, 1976, 258-271.

⁵ B. KUNTIĆ-MAKVIĆ - M. ŠEGVIĆ, 1988, 52 i d. S. ČAČE, 2003, 24-26. Autori u raspravama donose i stariju literaturu o aserijatskim međašima.

⁶ A. JAGENTEUFEL, 1958, col. 41 (=str. 29), bilj. 231, smatra da je međašni natpis između Aserijata i Sidrina nastao u periodu od oko 63. do 67., kada je na vlasti bio Neron. Restitucija glasi: ...[imp(eratoris) Neronis Claudii (?)] Caesaris Au[g(usti) Germ(anici)] / [i]nter Sidrinos et / Asseriatas Q(uintus) Aebu[tius] Liberalis (centurio) leg(ionis) / definit.

⁷ A. JAGENTEUFEL, 1958, col. 42-54. Silvanovo namjesništvo u Dalmaciji od 67. do 70. g. potvrđuje i njegov spomen na natpisu o uređenju kupališta (*balneum*) u Saloni: D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1985, 151-154.

Utvrđeno je da temeljni prostorno-organizacijski oblik u ageru čine *pagi*, kakvi su pretpostavljeni na prostoru sela Lepuri i Perušić.⁸ Sudeći prema natpisu nastalom neposredno nakon smrti cara Klaudija, čiji je flamen bio duovir i kvinkvenalni duovir Lucije Kaninije Fronto, Aserija je municipalitet stekla najkasnije sredinom 1. st.⁹ Postizanju tog statusa vjerojatno je prethodila preraspodjela i premjera zemljišta za potrebe izrade katastarske mape (*formae*). Taj proces u provinciji Dalmaciji započeo je namjesnik Publije Kornelije Dolabela, što upućuje da je aserijatski teritorij tada premjeren i iznutra podijeljen. Zemljišta unutar teritorija svakako su stalno podložna razgraničenjima. *Limites* posjeda u vidu kamenih ograda otkriveni su u sondama postavljenim 2002. g. na segmentu ceste Jader - Aserija, na zaravni kod sela Bukovića.¹⁰ Terminacijski zidići u pravilnom rasporedu pružaju se od te ceste na rubu zaravni Bukovice okomito u plodnu dolinu Ravnih kotara, što upućuje na gromatičku aktivnost na municipalnom teritoriju /Sl. 1/.

Sl. 2. Karta rimskih cesta oko Aserije

Fig. 2. Map of the Roman roads around Asseria

⁸ Ž. MILETIĆ, 2003, 412. Za nalaze iz Lepura vidi još kod V. DELONGA, 1997, 53 i d. Za nalaze iz Perušića vidi tđd. *CIL* 3, 9937; *CIL* 3 2848; *CIL* 3, 9952; N. CAMBI, 2003, 57-58, sl. 11.

⁹ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 69-70. br. 12; *ILJug* 25, 392, br. 2833. Natpis čitamo: *L(ucius) Caninius T(itii) f(ilius) Cla(udii) tribu Fronto, duovir, flamen divi Claudii, duovir quinq(ennialis) [...]*.

¹⁰ Ž. MILETIĆ, 2003, 414-415.

Prosperitet Aserijata najbolje se očituje u relativno brojnim munificijencijama¹¹ i množini odličnih nadgrobnih spomenika.¹² Položaj u središtu klasičnoga liburnskog prostora između rijeka Krke i Zrmanje, na raskrižju prometnih pravaca kojima je kontinentalni dio rimskog Ilirika povezan s enonskim solanama, kao i s Jaderom, Kolentom, Scardonom i drugim lukama, pridonio je napretku Aserije u dobro stojeću zajednicu /Sl. 2/.

Cesta Iader – Asseria – Burnum

Sl. 3. Srednjovjekovna utvrda Kličevica, zapadno od koje prolazi rimski put.

Fig. 3. Medieval fortress Kličevica, west to which is a Roman way.

U Tabuli Peutingeriani ona je ucrtana sa sljedećim naznakama:

Iadera XII – Nedino XII – Asserie XII – [?] – Burno.

Glavnina prometa iz Zadra kretala je od velike unutarnje luke (*portus interior*), o kojoj svjedoče ostatci ulaza u obliku slavoluka, s natpisom iz kojeg čitamo da je Melija Anijana dala podići *arcus*, ukrasiti ga statuama te popločati emporij.¹³ N. Cambi je, tumačeći prizore s Trajanova stupa, pretpostavio da se nakon transporta morem iz Ankone upravo u zadarskom emporiju iskrcala Trajanova velika vojska na početku II. dačkog rata. Spomenutom prometnicom preko Aserije i Burnuma ona je krenula put Salone i dalje kroz unutrašnjost provincije.¹⁴ Cesta za Aseriju nastavak je glavnog dekumana i polazila je od gradskih vrata na augustovskim bedemima.¹⁵ Položena je preko zadarskog predjela Relje, gdje je istražena nekropola nastala

¹¹ J. MEDINI, 1969, 59-61.

¹² I. FADIĆ, 1990, 209-299; I. FADIĆ, 2003, 97-131; D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1960, 108 i d., sl. 1 i 2; N. CAMBI, 1993, 25-51; M. GLAVIČIĆ, 2003, 71-95; D. MARŠIĆ, 2003, 157-183.

¹³ CIL 3, 2922 (=9987). S. FRANZOT, 1999, 68-69.

¹⁴ N. CAMBI, 2001, 142-145.

¹⁵ M. SUIĆ, 1976, 544-546.

oko te komunikacije; zatim produžava prema položaju Babindub nepravilno položena kroz centurije agera. Rimski put danas je presječen aerodromskom pistom, a položen je u ravnoj liniji približno u pravcu lokaliteta Crkvina u Galovcu, gdje su tijekom arheoloških istraživanja starokršćanske bazilike otkrivena dva manja ulomka dislociranih miljokaza.¹⁶ Cesta prolazi između bunara Kozjak i Zagrljak, zatim uz sjeverni rub sela Prkosa, pa oko kilometar južnije od crkve sv. Luke kod Škabrnje i zatim prema Nadinu. Negdje između Nadinske gradine i Škabrnje otkriven je gornji dio miljokaza s natpisom cara Kara i njegovih sinova Karina i Numerijana iz 283. g.¹⁷

Trasu ove ceste ranije sam detaljnije opisao, a na ovom bih mjestu ispravio i dopunio navode o njezinu pružanju istočno od Nedina, prema Aseriji. Naime, pretpostavio sam da rimska komunikacija nakon Gradine prelazi potok Kličevicu zapadno od istoimene utvrde /Sl. 3/ i preko doline u smjeru sjeveroistoka dolazi do sela Korlata. Tu se spaja s glavnom srednjovjekovnom komunikacijom Hrvatsko-ugarskog kraljevstva, u izvorima zvanom *Via magna*. To je u stvari rimska cesta, još u uporabi, koja prema Aseriji vodi iz Enone.¹⁸ Zaista, preko polja u smjeru Korlata ide stari put koji bi mogao biti fosilizirani ostatak rimske ceste. Međutim, nedavno sam ponovnim

Sl. 4. Rimska cesta zapadno od mosta preko potoka Kličevica

Fig. 4. Roman road west to the bridge over the stream called Kličevica

¹⁶ A. KURILIĆ, 1999, Katalog natpisa II, pod rednim brojem AK 2815 i 2816.

¹⁷ M. SUIĆ, 1952, 214.

¹⁸ O cesti N. JAKŠIĆ, 1985, 325 i d. Topografiju sela uz Veliku cestu donosi N. JAKŠIĆ, 2000, 89 i d., osobito v. sl. na str. 133, 159 i 171. Srednjovjekovna *Via magna* na dijelu od Aserije vodi u Nin, također koristeći rimsku cestu, prolazeći kroz Dobruću Vas (uz koju je kaštel Benković), Bojišće i Tihliće (oba u polju ispod Kule Atlagića), Mokle, Praskvić, Domakovce, Slimčić, Draginiće, Grabovčane, Biljane, Pritičeviče, Trnovo (danas Smilčić), Čerince, Rocane, Kašić, Paprčane, Rejane, Kačinu Goricu, Trščane, Učitelja Vas, Grgurice i d. Pravac za Zadar odvaja se od toga ninskog smjera već kod kaštela Benković (u sadašnjem Benkovcu).

Sl. 5. Stari most preko potoka Kličevica
Fig. 5. Old bridge over the stream called Kličevica

pregledom tog kraja otkrio ostatke rimskog puta koji čine još jedan krak, vjerojatno i važniji, trase ceste prema Aseriji. On je položen u prostoru između željezničke pruge i ceste koje iz smjera Zadra vode prema Benkovcu. Osobito je karakteristična dionica dužine gotovo pola rimske milje prije prelaska potoka Kličevice kod željezničkog mosta na tri kilometra udaljenosti od Benkovca /Sl. 4/. Izgrađena je na granici između obrađenih polja u dolini i povišene grede s jugozapadne strane. U ravnoj liniji spušta se prema potoku blagim ravnomjernim padom. Ta dionica sada nije u gotovo nikakvoj upotrebi i prilično je zarasla u vegetaciju. Svakako bi bilo potrebno napraviti nekoliko iskopa, za koje vjerujem da će potvrditi pretpostavku o karakteru tog puta. Kao dio poljske komunikacije stoji stari rustični most preko potoka Kličevice /Sl. 5/, odmah do suvremenoga željezničkog mosta. Moguće je i rimski prijelaz bio na tom mjestu, a nastavak ceste za Aseriju možda odgovara trasi korištenoga poljskog puta koji neposredno uz prugu vodi prema Šopotu i Benkovcu. Na žalost,

taj segment jako je devastiran kroz vjekove, pa možemo samo logično pretpostaviti da rimska cesta podnožjem brežuljaka između Šopota i Benkovca poprijeko siječe dolinu prelazeći na drugu stranu.

Na potezu od sela Bukovića odlično se razaznaje zadnja milja ceste do Aserije /Sl. 7/. Negdje na toj visoravni bio je u doba Konstantina Velikog postavljen miljokaz CIL

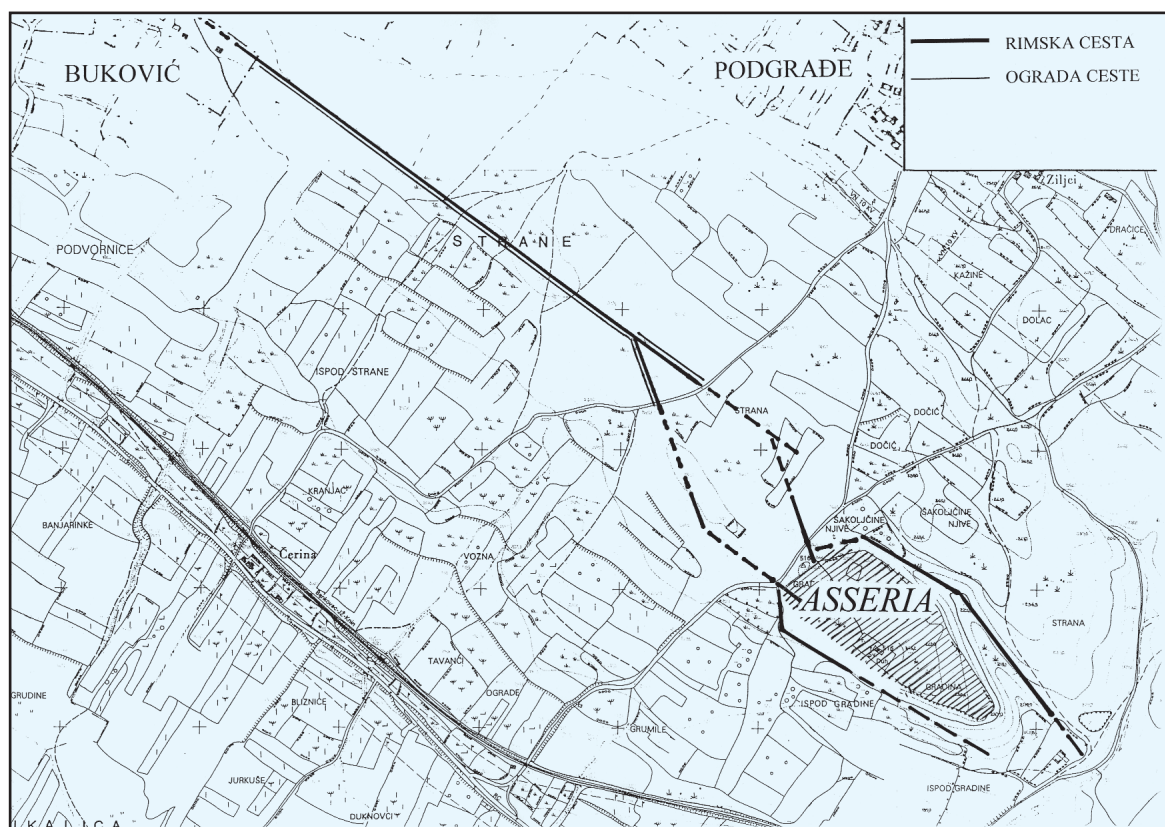
3, 10177. Od zadnjih kuća u Bukoviću cesta je pružena kao potpuno ravna linija dužine gotovo 800 m. U istraženim sondama ustanovljeno je da je širina ceste oko 4 m /Sl. 5/. Na mjestima se odlično uočavaju rubnjaci. Njezinu jugozapadnu stranu flankira zid koji predstavlja stražnju granicu aserijatskih posjeda u dolini. Kroz prolaze ispuštene u tom zidu s ceste se pristupalo do nekoliko desetaka metara udaljenih gospodarskih objekata – vila rustika – koje se mogu uočiti pri vrhu padine bukovičke visoravni prema dolini Ravnih kotara. Nema nikakve sumnje da cesta predstavlja os oko koje je organizirano iskorištavanje dvaju karakterom sasvim različitih dijela aserijatskog teritorija: plodnih oranica Ravnih kotara i, na suprotnoj sjeveroistočnoj strani, krševitih proplanka i šuma Bukovice.

Pri kraju ravnog poteza, na udaljenosti od preko pola milje prije bedema odlično se uočava *bivium*. Nadesno se odvaja krak ceste što vodi prema zapadnim vratima Aserije. Taj ulaz riješen je kao propugnakul. Istraživanja su uputila na dugotrajnost korištenja porte i višestruku promjenu visine pragova i hodne površine ceste. Idući prema Burnumu lijevim, glavnim krakom ceste oko 400 metara naprijed od spomenutog bivija nailazimo na položaj gdje je nekad bilo drugo raskrižje (danas devastirano krčenjem zemlje), od kojeg se nadesno odvajala ulica kojom se u grad ulazilo kroz Trajanova, sjeverozapadna, vrata.

Sl. 6. Sonda 2 na cesti *Iader - Asseria* kod sela Bukovića. Vidljiva je širina ceste s ivičnjacima i loše sačuvanom ogradom ceste koja je dijeli od posjeda u Ravnim kotarima.

Fig. 6. Probe 2 on the road Iader - Asseria near the village of Buković. The width of the road and kerbstones visible, badly preserved fence of the road that divides it from an estate in Ravni Kotari.

Sl. 7. Skica rimskih cesta u neposrednoj blizini Asserije
 Fig. 7. Sketch of the Roman roads in a close vicinity of Asseria

Uz zapadne aserijatske bedeme nađeni su ulomci više rimskih miljokaza iz različitih perioda, što govori o kontinuiranoj skrbi za ceste.¹⁹ Glavna komunikacija, međutim, očevidno je zaobilazila bedeme sa sjeverne strane i pružala se prema teritoriju Alverićana. Hodološki taj segment sjeverno od bedema nije ustanovljen, ali dalje u Dobropoljcima cestu možemo lako uočiti zbog sačuvanih kolotragova. Upravo na ovaj segment odnosili su se podatci u Tabuli Peutingeriani, na mjestu gdje je očevidna lakuna. Putna postaja koja nije imenovana, a naznačena je karakterističnim «L» lomom, sigurno je bila na području Alverićana, čije se središte na temelju terminacijskih natpisa i arheoloških ostataka traži u Dobropoljcima²⁰ ili na gradini Jarebinjak u Brgudu.²¹ Putna postaja mogla je biti i kod Bjeline.²² Ponovit

¹⁹ CIL 3, 15106 (iz Dioklecijanovog vremena). CIL 3, 15107 i miljokaz iz Dioklecijanovog ili Konstantinovog doba kojeg je objavila A. KURILIĆ, 2003, 185 i d.

²⁰ M. SUIĆ, 1981, 247 i bilj. 221 s literaturom.

²¹ S. ČAČE, 1990, 204, bilj. 27.

²² Ž. MILETIĆ, 1993 a, 69-70.

ću raniju rekonstrukciju prema kojoj je od Aserije do putne postaje kod Alverije 12 milja, a odatle još 12 milja do Burnuma.²³ Na potezu prema Burnumu, neposredno nakon Bjeline rimsku cestu još nismo uočili na terenu. Unatoč tome čini se sigurnim da je tu negdje bio spoj s drugom cestom za Burnum, onom iz Sidrone, a koju su Abramić i Kolnago pratili u dužini od oko 3 milje od Medvide u smjeru Bjeline, te je ucrkali na karti rimskih cesta u sjevernoj Dalmaciji.²⁴ Pred kastrumom Burnum na terenu se odlično uočava završetak zajedničke komunikacije /Sl. 8/. Moguće ju je naslutiti već nekoliko stotina metara s istočne strane željezničke pruge Kistanje – Knin. Fosilizirana pod konjskim putem izvrsno je sačuvana sa suprotne strane, vodeći u ravnoj liniji na zapadna vrata kastruma (*porta principalis dextra*).

Sl. 8. Fosilizirani ostaci ceste Asseria – Alveria / odnosno Sidrona - Burnum oko pola milje zapadno od legijskog kampa.

Fig. 8. Fossilized remains of the road Asseria - Alveria i. e. Sidrona - Burnum, half a mile to the Legion's camp.

Cesta Asseria – Scardona

Aserija je cestovno povezana i sa Skardonom. Ta komunikacija počinje dvama krakovima. Prvi je recentnim arheološkim iskapanjima otkriven u dužini nekoliko metara ispred zapadnih vrata Aserije. On obilazi Gradinu ispod bedema sa zapadne i jugozapadne strane. Zatran je nanosima erodirane zemlje s Gradine, a u produžetku prema selu Lepuri uočava se iz zračnih snimaka. Puno je bolje vidljiv početak drugog kraka kojim se izlazilo kroz sjeverozapadna – Trajanova vrata. On Gradinu obilazi sa sjeverne i sjeveroistočne strane spuštajući se uz podnožje bedema dnom duboke udoline koja predstavlja dijelom prirodnu, a dijelom umjetno nastalu fosu gradskih fortifikacija. Na strani do bedema, uz

²³ Ž. MILETIĆ, 1993 b, 132.

²⁴ M. ABRAMIĆ – A. COLNAGO, 1909, col. 23-26

Sl. 9. Rubno kamenje ceste Asseria - Scardona ispred crkve Sv. Martina u Lepurima.

Fig. 9. Kerbstones of the road Asseria - Scardona in front of St Martin's in Lepuri.

lazi na suprotnu, sjeverozapadnu stranu kod Gračaca, zatim prolazi uz Skradinsko polje. Na lokalitetu Maraguša iskopan je njezin segment u dužini od oko desetak metara zajedno s nekoliko grobnih parcela koje su pripadale nekropoli milju udaljene Skardone.²⁶ Premda cesta nije istražena cijelom širinom, iz sačuvanih ostataka na terenu očevidno je ona iznosila barem četiri metra. Tu je pronađena i ara posvećena Triviji, što znači da je u neposrednoj blizini bilo raskrižje putova, od kojih je jedan vodio prema

kolnik ceste, izdubljen je zaštitni jarak protiv bujičnih voda. Oba kraka spajala su se jugoistočno od Aserije. Nekoliko milja dalje prometnica prolazi kraj starokršćanske crkve sv. Martina u Lepurima. Ispred seoskog groblja, na strani prema Aseriji, vidljivo je rubno kamenje starije ceste koja je sigurno rimskog postanja /Sl. 9/. Dalje cesta prolazi kroz selo Bulić, s južne strane Lišana Ostrovičkih, zatim pokraj starokršćanske crkve u podnožju Gradine u Žažviću i kroz selo Piramatovci. Na tom prostoru iznimno plodnih oranica otkriveni su brojni slučajni rimski nalazi, a rezultati probnih arheoloških istraživanja upućuju na postojanje nekoga većeg sela, možda središta nekog pagusa obližnje Varvarije. Nedaleko, u Ždrapnju, ostaci su starokršćanske bazilike ispod srednjovjekovne crkve sv. Bartula poznate po nalazu natpisa kneza Branimira.²⁵ Cesta je produžavala uz crkvu sv. Marka u Sonkoviću, s jugozapadne strane antiklinale pre-

²⁵ Z. GUNJAČA, 1978, 69-71.

²⁶ I. PEDIŠIĆ, 1999, 96-97, gdje autor dvoji je li ipak riječ samo o lokalnoj prometnici u službi nekropole. Istraženi segment nesumnjivo je dio prometnice *Iader - Scardona*. Fotografije nekropole i ceste kod I. PEDIŠIĆ, 2001, 40-41.

Burnumu. Rimska komunikacija, zatrpna debelim nanosima zemlje, ulazila je u Skardonu ispod današnje suvremene asfaltne ceste. Nakon prelaska rijeke Krke, iz kanjona se uspinjala Milkovića dragom, gdje se trasa dobro uočava, te je produžavala u pravcu Salone.²⁷

Cesta Asseria – Sidrona

Na platou između sela Bukovića i Aserije, negdje između dva spomenuta bivija na cesti Jader - Burnum, na sjever se odvajala cesta za Sidronu.²⁸ Početak, koji je bio položen kroz Podgrađe nije ustanovljen hodološkim pretragama. Posljednjim istraživanjima dokumentiran je segment te komunikacije u vidu pravocrtne trake dužine nekoliko stotina metara u dolini prema Lisičićima. Ona izbija oko 300 metara južno od kuća Bačić kod bunara Sušac, kraj kojeg su odranije pronađeni miljokazi.²⁹ Trasa rimske ceste dalje se uglavnom preklapa sa suvremenom prema Medviđi. Položena je kroz Brušku u blizini mjesta nalaza terminacijskog natpisa između Aserijata i Sidrina; odakle jedinim mogućim prohodnim smjerom između brda ulazi u Medviđu do podnožja Gradine gdje je bila liburnska i rimska Sidrona. Naselje je u srcu krševite i neplodne Bukovice, na prvi pogled bez znatnijih mogućnosti razvoja. Stoga je neobično što Ptolemej kao reper koristi astronomski određenu poziciju Sidrone, kad u 2. st. kartira gradove u kopnenom dijelu Liburnije. U cijeloj provinciji Dalmaciji reperi su još Salona i Iader (PTOLEMAEI, *Geogr.* 2, 16, 2; 2, 16, 3 i 2, 16, 6). Mislim da je Sidrona odabrana upravo zbog prometnog značaja, jer je ova naša cesta segment važne prometnice, karavanskog puta kojom se još od prapovijesnog doba transportiraju sol i drugi proizvodi od obale (*Iader; Aenona*) preko Aserije do duboko u unutrašnjost Ilirika.

Prepreka prema kontinentalnoj unutrašnjosti je barijera Velebita koju su rimski putovi prelazili na tri mjesta.

Do 1044 m visokog prijevoja Mali Alan cesta iz Sidrone položena je uz Cvijinu gradinu kod Kruševa, preko rijeke Zrmanje kod Obrovca, zatim preko platoa Bravar, pa kroz zaselak Modrići u Zatonu, uz Potprag i konačno kroz Kraljičina vrata. Između Potpraga i Kraljičinih vrata vidljivi su ostatci rimske ceste ispod mlađe, austrougarske konstruirane početkom 19. st. Na prijevoju Mali Alan nađen je miljokaz CIL 3, 10029 koji nosi milijaciju IC, vjerojatno udaljenost od Salone, glavnog grada provincije.

Drugi smjer iz Sidrone u početnom dijelu sačuvan je u strukturi kvalitetnoga, starog makadamskog puta prema Žegararu, gdje prelazi rijeku Zrmanju. Produžava prema gradini

²⁷ Ž. MILETIĆ, 1993 b, 137.

²⁸ Trasa je ucrtana kod M. ABRAMIĆ – A. COLNAGO, 1909, col. 23-26.

²⁹ CIL 3, 3205 (spominje Konstancija Klora i Galerija) i 3206 (spomen Maximina Daje).

Smokovac na sutoku rijeke Krupe i potoka Orahovača.³⁰ Odatle, kroz selo Mandići, pa kroz Duboki dol i uz padine masiva Tremzine cestu je lako pratiti jer se uočavaju kolotragovi koje spominju već stariji istraživači.³¹ Taj segment ujedno je dio velike prometnice ucrtane u Tabuli Peutingeriani, a koja iz Akvileje kroz provinciju Dalmaciju preko Burnuma vodi do Dirahija u Makedoniji gdje se susreće s Egnacijskom cestom.³²

Treća ruta preko Velebita vodi dolinom srednje i gornje Zrmanje.

Cesta od Aserije do Cvijine gradine

Početak joj treba tražiti na istom mjestu gdje je i prethodnoj. Trasa se u većem dijelu dobro uočava i opisana je.³³ Prolazi zapadnim podnožjem brda Šupljak, odakle su na krševitoj zaravni usječeni kolotragovi u dužini od tri milje. Produžava do jugozapadnih padina Ivanove glavice gdje je postavljen granični kamen *inter An[sienses et][Co]riniens (es)*, pa do Cvijine glavice, na kojoj bi možda trebalo tražiti Ansium.³⁴

Čini se logičnim postojanje ceste do Aserije od najbližeg mjesta na jadranskoj obali kod današnjeg mjesta Pakoštane. Ilakovac je utvrdio njezin početni dio preko vranske udoline do Crne gore (Telingrada), gdje su vidljive spurile širine 144 cm.³⁵ Zasad samo možemo pretpostaviti da se odatle pružala dalje, pravocrtno prema Aseriji.

³⁰ M ABRAMIĆ - A. COLNAGO, 1909, col. 37-44, plan 11. Tijekom arheoloških istraživanja gradine Smokovac početkom 20. st. otkriveni su moćni bedemi i ostatci stambenih gradnji iz rimskog perioda. Mislim da je to snažna indicija za njezino poistovjećenje s rimskom Hadrom.

³¹ K. PATSCH, 1990, na str. 54 donosi Sabljarovu notu o tome.

³² Cestu Akvileja - Dirahij opisao sam na skupu *Komunikacije antičkog Jadrana (2. st. pr. Kr. - 7. st. po Kr.): Geografija i ekonomska povijest* održanom u Zadru 2001. Priopćenje je u tisku.

³³ M ABRAMIĆ - A. COLNAGO, 1909, col. 14-16.

³⁴ M ABRAMIĆ - A. COLNAGO, 1909, col. 29-31.

³⁵ B. ILAKOVAC, 1971, 103, sl. 10.

Literatura:

- ABRAMIĆ, M. - COLNAGO, A., 1909. - M. Abramić - A. Colnago, Untersuchungen in Norddalmatien, *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien*, Band XII, Wien, 13-112.
- ABRAMIĆ, M., 1950. - M. Abramić, Dva historijska natpisa iz antikle Dalmacije, *Ephemeridis Instituti archaeologici Bulgarici*, 16, *Ex Sertis Kazarovianis*, I, Serdicae, 235-240.
- CAMBI, N., 1993. - N. Cambi, Rimski nadgrobni spomenici iz Aserije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 31 (18), Zadar, 25-52.
- CAMBI, N., 2001. - N. Cambi, I porti della Dalmazia, *Strutture portuali e rotte marittime nell'Adriatico di etá Romana*, [=Antichitá Altoadriatiche XLVI], Trieste - Roma, 137-160.
- CAMBI, N., 2003. - N. Cambi, Ograda na aserijatskom forumu, *Asseria* 1, Zadar, 45-68.
- ČAČE, S., 1990. - S. Čače, Blandona i susjedna središta. Prilog antičkoj topografiji biogradskog područja, *Biogradski zbornik*, 1, Zadar, 197-212.
- ČAČE, S., 2003 - S. Čače, Aserija u antičkim pisanim izvorima, *Asseria*, 1, Zadar, 7-43.
- DELONGA, V., 1997 - V. Delonga, Lepuri od kamenog doba do Turaka, (S. Nimac - V. Delonga) *Lepuri. Stanovništvo i kulturno povijesni spomenici*, Lepuri.
- FADIĆ, I., 1990. - I. Fadić, Aserijatska skupina liburnskih nadgrobničkih spomenika tzv. liburnskih cipusa, *Diadora*, 12, Zadar, 209-299.
- FADIĆ, I., 2003. - I. Fadić, *Asseria. 5 godina istraživanja*, Zadar.
- FADIĆ, I., 2003. - I. Fadić, Novi liburnski cipusi iz Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 97-13.
- FADIĆ, I., 2004. - I. Fadić, *Asseria - istraživanja 2003.*, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, XXXVI/1, Zagreb, 61-67.
- FRANZOT, S., 1999 - S. Franzot, *Aquileia e altri porti romani*, Monfalcone.
- GLAVIČIĆ, M., 2003. - M. Glavičić, Tri nova nadgrobna natpisa iz Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 71-95.
- GUNJAČA, Z., 1978. - Z. Gunjača, Rezultati neobjavljenih i najnovijih arheoloških istraživanja antičkih i srednjovjekovnih lokaliteta na šibenskom području, «*Novija i neobjavljena istraživanja u Dalmaciji - Znanstveni skup, Vodice 1976*» [= *Izdanja HAD-a* 3], Split, 69-82.
- ILAKOVAC, B., 1971. - B. Ilakovac, Vranska regija u rimsko doba, *Povijest Vrane. Političko, kulturno i privredno značenje Vrane kroz stoljeća*, Zadar, 75-136.
- JAGENTEUFEL, A., 1958. - A. Jagenteufel, Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian, *Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung*, XII, Wien.

- JAKŠIĆ, N., 1985. – N. Jakšić, Topografija pravca Via magna cesta vocata tendens per Lucam, *Starohrvatska prosvjeta* (ser. III) 14, Split.
- JAKŠIĆ, N., 2000. – N. Jakšić, *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*, Split.
- KUNTIĆ-MAKVIĆ, B. - ŠEGVIĆ, M., 1988. - B. Kuntić-Makvić - M. Šegvić, O razgraničenju između Aserije i Alverije, *Arheološki radovi rasprave*, 11, Zagreb, 49-62.
- KURILIĆ, A., 1999. – A. Kurilić, *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. st. po Kristu: antroponimija, društvena struktura, etničke promjene, gospodarske uloge*, [doktorska disertacija], Zadar.
- KURILIĆ, A., 2003. – A. Kurilić, Ulomak kasnoantičkog miljokaza iz Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 185 – 193.
- LAFFI, U., 1998. – U. Laffi, L'ager compascuus, *Revue des études anciennes*, 100, Bordeaux, 33-554.
- LEVEAU, P., 1993. - P. Leveau, Territorium urbis. Le territoire de la cité romaine et ses divisions: du vocabulaire aux réalités administratives, *Revue des études anciennes*, 95, 3-4, Bordeaux, 459-471.
- LIEBL, H. – WILBERG, W., 1908 - H. Liebl - W. Wilberg, Ausgrabungen in Asseria, *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien*, Band XI, Wien, 17-88.
- MARŠIĆ, D., 2003. – D. Maršić, Nove aserijatske portretne stele, *Asseria*, 1, Zadar, 157-183.
- MEDINI, J., 1969. - J. Medini, Epigrafički podaci o munificijencijama i ostalim javnim gradnjama iz antičke Liburnije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 6, Zadar, 45-74.
- MILETIĆ, Ž., 1993. a – Ž. Miletić, Rimska cestovna mreža između Arauzone i Tragurija, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 31 (18), Zadar, 63-88.
- MILETIĆ, Ž., 1993. b – Ž. Miletić, Rimske ceste između Jadera, Burnuma i Salone, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 32 (19), Zadar, 117-150.
- MILETIĆ, Ž., 2003 – Ž. Miletić, Territorium Asseriae, *Histria antiqua*, 11, Pula, 409-416.
- PATSCH, K., 1990 - *Lika u rimsko doba*, Gospić. [= Hrvatski prijevod djela *Die Lika in römischer Zeit*, Wien 1900.]
- PEDIŠIĆ, I., 1999 – I. Pedišić, Istraživanje rimske ceste na položaju Maraguša kod Skradina, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, XXXI/3, Zagreb, 96-97.
- PEDIŠIĆ, I., 2001. – I. Pedišić, *Rimska Skardona*, Šibenik.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1960. - D. Rendić-Miočević, Nekoliko monumentalnih nadgrobnih stela s portretima iz Dalmacije, *Diadora*, 1, Zadar, 107-131.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1985 - D. Rendić-Miočević, M. Pompeius Silvanus, Statthal-

ter der Provinz Dalmatien in einer neugefundenen salonitanischen Bauinschrift, *Lebendige. Altertumswissenschaft*, Wien, 151-154.

SUIĆ, M., 1952 – M. Suić, Neobjelodanjeni rimski natpisi iz sjeverne Dalmacije, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 54, Split, 207-217.

SUIĆ, M., 1955 - M. Suić, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 1, Zadar, 1-36.

SUIĆ, M., 1976 – M. Suić, Obrambeni sustav i prospekt antičkog Zadra s kopnene strane, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 14-15 (6), Zadar, 533- 554.

SUIĆ, M., 1981 - M. Suić, *Zadar u starom vijeku, Prošlost Zadra I*, Zadar.

WILKES, J. J., 1976 - J. J. Wilkes, The Boundary stones in roman Dalmatia, I. The Inscriptions, *Arheološki vestnik*, 25, Ljubljana, 258-271.

Željko Miletić

ON ROMAN ROADS IN THE AREA OF ASSERIA

Summary

Numerous monuments and splendid gravestones indicate the existence of a wealthy community such as Asseria, the municipium from the middle of the 1st c. Its wealth being the result of a favourable position for transport and to quality fertile soil.

This work deals with the roads *Iader - Asseria - Burnum*, *Asseria - Scardona*, *Asseria - Sidrona* and *Asseria - Ansum (?)*. In reconstructing the Roman roads - net maps, itineraries and geographic description, as well as topographic and epigraphic analyses were taken into consideration. Various new facts have come to light after the excavations being done in front of the town gate and on the part of the road *Iader - Nedinum - Asseria*, that is, the width of the road, the way it had been constructed and the role it played.